

ӘОЖ 343.14

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ІС-ШАРАЛАРЫ: ӨТКІЗУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

Нагаев Талгат Джамбулович

Talych99@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультеті «Құқықтану» мамандығының III курс студенті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Тулепенов Жаксылық Какимович

Жедел-ізвестіру қызметі-адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, меншікті қорғау, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қамтамасыз ету мақсатында жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу арқылы өз өкілеттіктері шегінде "жедел-ізвестіру қызметі туралы" заңмен уәкілеттік берілген мемлекеттік органдардың ашық және жасырын жедел бөлімшелері жүзеге асыратын қызмет түрі.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру кезінде оның кімнің жүргізілетінін, ол қандай жағдайларда, қалай және т. б. жүргізілетінін білу қажет. Жедел-ізвестіру қызметін жүргізудің басты элементтері:

- оны өткізудің негізі-Жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу туралы, сондай-ақ қолданылатын іс-шараның түрі туралы мәселе шешіліп жатқан жағдайлар;

- оны жүргізу шарттары-жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу кезінде сақталуы тиіс жағдайлар, сондай-ақ осы іс-шаралар өткізілетін адамдар.

Жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізудің негіздері

Жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу үшін негіз:

- қозғалған қылмыстық істің болуы-ең жалпы негіз. Бұл ретте істі кім (анықтау органы немесе тергеуші) қозғағаны және кімнің іс жүргізуінде тұрғаны маңызды емес;

- ЖІҚ жүзеге асыратын органдардың:

Жасалған құқыққа қарсы әрекеттің белгілері туралы, сондай-ақ оны дайындайтын, жасайтын немесе жасаған адамдар туралы, егер қылмыстық іс қозғау туралы мәселені шешу үшін жеткілікті негіздер болмаса. Бұл мәліметтер құқық қорғау органдарына мүдделі адамдардан ресми белгіленген арналар бойынша, сондай-ақ жедел аппараттардың бастамашылық іздістіру жұмыстарының нәтижесінде түсуі мүмкін.;Қазақстан Республикасының Мемлекеттік, әскери, экономикалық немесе экологиялық қауіпсіздігіне қатер төндіретін оқиғалар немесе іс-қимылдар туралы ақпарат беруге міндетті. Бұл мәліметтер ЖІШ жүргізу үшін шын мәнінде негіз болуы үшін оларды құжаттық ресімдеу қажет, яғни себеп; соттан жасырынып жүрген және қылмыстық жазадан жалтарып жүрген адамдар. Бұл мәліметтер іздістіру ісі ашылған сәттен бастап қойылатын жедел-анықтамалық есептен алынуы мүмкін. Егер нақты азаматты ішкі істер органдарының есептері бойынша тексеру кезінде оны іздістіруге жариялау фактісі анықталса; хабар-ошарсыз кеткен адамдар туралы және танылмаған адамдардың табылғаны туралы мәліметтер. Хабар-ошарсыз жоғалу туралы мәліметтер, әдетте, жоғалған адамның туысқандарынан, жақын адамдарынан не кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың лауазымды адамдарынан келіп түседі.;

- ЖІШ жүргізу туралы тапсырмаларды тергеуші мен анықтау органы, сондай-ақ прокурорды көрсету және сот ұйғарымы, олардың жүргізуіндегі істер бойынша беруі мүмкін. Қылмыстық іс жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыруға өкілеттік берілген анықтау органының өндірісінде болған жағдайларда, ЖІШ жүргізу туралы шешімді ол өз қалауы бойынша қабылдайды;

- ЖІҚ жүзеге асыратын басқа органдардың сұраулары. Сұрау салу анықтама жасау сияқты ЖІШ-тің бір жедел органның ресми құжатын басқа жедел-іздістіру органына жіберу болып табылады. Басқа органдар осы ведомствоның жедел бөлімшелері мен қызметтері, сондай-ақ ЖІҚ жүзеге асыру құқығы берілген басқа да министрліктер мен ведомстволардың органдары болуы мүмкін.;

- Қорғалатын адамдарға қатысты қауіпсіздік шараларын қолдану туралы қаулы қорғалатын адамдарға судья, құқық қорғау және бақылау органдарының лауазымды адамдары, ЖІҚ жүзеге асыратын қызметкерлер жатады. Қорғалатын адамдарға қатысты жеке күзетуді, тұрғын үйді күзетуді, арнайы құралдар мен қару беруді, қауіпсіз жерге орналастыруды, қорғалатын туралы мәліметтердің құпиялылығын қамтамасыз етуді, басқа жұмысқа ауыстыруды, тұрғылықты жерін ауыстыруды, құжаттарды ауыстыруды қамтитын қауіпсіздік шараларының тұтас кешені қолданылуы мүмкін. Қауіпсіздік шараларын қолдануға себеп болуы мүмкін: лауазымды адамның өтініші; Сот Төрағасының не құқық қорғау органы басшысының өтініші; адамның қауіпсіздігіне қатер төнгені туралы жедел және өзге де ақпарат алу;

- Халықаралық құқық қорғау ұйымдарының және шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының сұрау салулары. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына сәйкес Халықаралық құқық қорғау ұйымдарының және шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының сұрау салуларын орындауға жәрдем көрсету басты міндеттерінің бірі болып табылатын Интерполдың Қазақстандағы Ұлттық Орталық бюросы (Интерполдың ҰОБ) осындай сұрау салулардың бас орындаушысы болып табылады. Шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының сұрау салулары деп ТМД – ға мүше елдердің ішкі істер органдарының сұрау салуларын да түсіну керек.;

Негіздемелердің жеке түрі деректерді жинау болып табылады. Шешім қабылдау үшін қажетті деректерді жинау-жедел бөлімшенің мәселенің мәні бойынша оң немесе теріс қорытынды үшін жиынтығында әсер ететін нақты ақпаратты алуы. ЖІҚ жүзеге асыратын органдар шешім қабылдау үшін қажетті деректерді жинайды: мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерге, сондай-ақ адамдардың өмірі, денсаулығы және қоршаған орта үшін жоғары қауіп төндіретін объектілерді пайдалануға байланысты жұмыстарға рұқсат беруді ФҚҚ бөлімшелері жүзеге асырады. Мемлекеттік құпияға рұқсатты ресімдеу кезінде медициналық қарсы айғақтардың, психикалық аурулардың, өткен соттылықтың болуы, жақын туыстарының шетелде тұруы, ұсынылған сауалнамалық деректердің дұрыстығы туралы, ҚР қауіпсіздігіне қауіп төндіретін іс-әрекеттерді ресімдейтін тұлғаның жасауы туралы мәліметтер жиналуы мүмкін.; адамдардың өмірі мен денсаулығына, қоршаған ортаға жоғары қауіп төндіретін объектілерді пайдалануға байланысты жұмыстарға жіберу туралы. Ядролық материалдармен немесе ядролық қондырғылармен жұмыс істеуге байланысты кәсіпорындар, ұйымдар (меншік нысанына қарамастан) жоғарыда аталған объектілер бола алады.; жедел-іздістіру қызметіне қатысуға рұқсат беру немесе оны жүргізу нәтижесінде алынған материалдарға рұқсат беру туралы, сондай-ақ ынтымақтастық қатынастарын белгілеу туралы ЖІҚ жүзеге асыратын органдардың жедел бөлімшелері жинайды. Деректерді жинау осы ынтымақтастықтың қандай нысанда болжалатынына қарамастан ұйымдастырылады – Жария немесе жасырын;

Қазіргі уақытта құқық қорғау органдары қызметінің осы бағытына мемлекет тарапынан ерекше назар аударылуы тиіс, себебі бұл көбінесе аталған қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлықтың шиеленісуімен байланысты; жеке детективтік және күзет қызметіне рұқсат беру туралы. Қажетті мәліметтерді жинауды жүргізетін ішкі істер органдарының лицензиялық-рұқсат беру жұмыстарының бөлімшелері жүзеге асырады. Ішкі істер органдары лицензия беру туралы шешім қабылдау үшін ұсынылған құжаттарда жазылған мәліметтердің дұрыстығын, оның ішінде оны алуға үміткер азаматпен әңгімелесу арқылы белгілеуге құқылы. Бұдан басқа, олар оны психиатриялық және наркологиялық емдеу мекемелерінің есептері, ішкі істер органдарының жедел-анықтамалық есептері бойынша тексеруге, бұрынғы жұмыс орнынан босатылу себептерін анықтауға, сондай-ақ үміткердің өмірбаянының өзге де ымыралы мән-жайларын анықтауға міндетті.

Заңды негіздер болған жағдайда ЖІШ азаматтығына, ұлтына, мүліктік, лауазымдық және әлеуметтік жағдайына қарамастан кез келген адамдарға қатысты жүргізілуі мүмкін. Азаматтардың хат жазысу, телефон арқылы сөйлесу, почта, телеграф және электр және почта байланысы желілері арқылы берілетін өзге де хабарлар құпиясына конституциялық құқықтарын шектейтін ЖІШ жүргізу үшін ерекше шарттар, сондай-ақ тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы сот шешімі және тұрғын үйге қол сұғылмаушылық туралы ақпараттың болуы болып табылады.: алдын ала тергеу жүргізу міндетті түрде дайындалатын, жасалатын немесе жасалған құқыққа қарсы әрекеттің белгілері; алдын ала тергеу жүргізу міндетті болатын құқыққа қарсы іс-әрекетті дайындайтын, жасайтын немесе жасаған адамдар; Қазақстан Республикасының Мемлекеттік, әскери экономикалық немесе экологиялық қауіпсіздігіне қатер төндіретін оқиғалар немесе іс-әрекеттер (әрекетсіздіктер). Мұндай іс-шараларға ең алдымен: тұрғын үй-жайларды жасырын қарау; телефон арқылы сөйлесуді тыңдау; почта жөнелтімдерін, телеграф және өзге де хабарламаларды бақылау; байланыстың техникалық арналарынан ақпаратты алу жатады. Азаматтардың аталған конституциялық құқықтарын шектейтін ЖІШ-ні қолдануға істердің барлық санаттары бойынша емес, алдын ала тергеу жүргізу міндетті болған жағдайда ғана жол беріледі. Алдын ала тергеу міндетті болатын қылмыстардың тізімі. Кейінге қалдыруға болмайтын шұғыл жағдайларда, жедел ден қоюды талап ететін дайындалып жатқан не ойластырылған қылмыс туралы ақпарат келіп түскен кезде, ЖІШ қолданбау не уақтылы қолданбау күдіктіге қайтымсыз зардаптары бар ауыр қылмыс жасауға мүмкіндік берген кезде ЖІШ жүзеге асыратын орган басшыларының бірінің қаулысы негізінде азаматтардың конституциялық құқықтарын шектейтін ЖІШ жүргізуге жол беріледі.

Қаулыны жедел-іздістіру қызметін бақылау жүктелген органның басшысы, оның міндетін уақытша атқарушы адам не оның орынбасарларының бірі шығаруы мүмкін. Қайтымсыз зардаптардың туындау ықтималдығын бағалау осындай қаулы шығаруға құқығы бар басшыға жүктеледі.

Азаматтардың конституциялық құқықтарын шектейтін ЖІШ жүргізілген жағдайда, 24 сағат ішінде жүргізілетін ЖІШ туралы сотқа (судьяға) хабарлаудың міндеттілігі көзделеді. Егер сот шешімі 48 сағат ішінде алынбаса, онда басталған іс-шара дереу тоқтатылуы тиіс. Қазақстанның мемлекеттік, әскери, экономикалық немесе экологиялық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін жағдайларда ЖІШ жүргізудің қосымша шарты осындай қауіп тудыратын оқиғалар мен әрекеттер туралы деректердің болуы міндеттілігі болып табылады.

Телефон және өзге де сөйлесулерді тыңдауға тек ауыр немесе аса ауыр қылмыстар жасады деп күдік келтірілген немесе айыпталушы адамдарға, сондай-ақ аталған қылмыстар туралы мәліметтер болуы мүмкін адамдарға қатысты ғана жол беріледі. Телефонмен және өзге де сөйлесулерді тыңдау нәтижесінде алынған фонограммалар оларды бөгде адамдардың тыңдауына және таралуына жол бермейтін жағдайларда мөрленген түрде сақталады. ЖІШ жүзеге асыратын органдар, ЖІШ жүзеге асыру барысында қажетті материал жинаған лауазымды адамдар телефон арқылы және өзге де сөйлесулері тыңдалған адамға қатысты қозғалған қылмыстық іс болған кезде фонограмма мен келіссөздер жазбасының қағаз жеткізгішін заттай дәлелдемелер ретінде қылмыстық іске қосу үшін тергеушіге беруге міндетті. Заттай дәлелдемелер ретінде ресімделген алынған мәліметтерді пайдаланудың одан әрі тәртібі Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен айқындалады.

Азаматтардың өміріне, денсаулығына немесе меншігіне қауіп төнген жағдайларда олардың арызы бойынша немесе олардың келісімімен жазбаша нысанда телефон арқылы сөйлесуді сот шешімінсіз тыңдауға рұқсат етіледі. Мұндай тыңдау судьяға 48 сағат ішінде міндетті түрде хабарлай отырып, ЖІҚ жүзеге асыратын орган басшысының қаулысы негізінде жүзеге асырылады. Жекелеген азаматтардың өміріне, денсаулығына және меншігіне қауіп төнгені туралы олардан, олардың жақын туысқандарынан, басқа да мүдделі адамдардан не құпия көздерден белгілі болуы мүмкін. Мүдделі тұлғалар ретінде азаматтар, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар олардың басшылары ретінде әрекет ете алады.

Неғұрлым күрделі ЖІШ жүргізу кезінде ЖІШ жүзеге асыратын орган басшысының осы іс-шараларды санкциялауы міндеттілігі көзделеді. Мұндай іс-шараларға еркін өткізуге тыйым салынған не айналымы шектелген заттарды, заттар мен өнімдерді тексеру сатып алу және бақыланатын жеткізу, сондай-ақ жедел эксперимент және жедел енгізу жатады. Бұл іс-шаралар аталған басшылар бекіткен қаулы негізінде жүргізіледі. Жедел эксперимент жүргізудің міндетті шарттары тек ауыр және аса ауыр қылмыстарды анықтау, алдын алу, жолын кесу және ашу болып табылады. "ЖІҚ туралы" 8-бабының 9-бөлігі шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты жинау мақсатында төрт жедел-іздістіру іс-шараларын (үй-жайларды тексеру, почта жөнелтімдерін бақылау, телефон арқылы сөйлесулерді тыңдау және байланыстың техникалық арналарынан ақпаратты алу) жүргізуге тыйым салады.: жіберу туралы мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерге; қауіпті объектілерді пайдалануға байланысты жұмыстарға рұқсат беру туралы; қатысуға жіберу туралы ЖІҚ; тұлғамен ынтымақтастық қатынастарын белгілеу туралы; жеке детективтік және күзет қызметіне рұқсат беру туралы.

ЖІҚ жүзеге асыратын органдардың қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету кезінде қандай да бір шектеулерсіз кез келген жедел-іздістіру шараларын жүргізуге жол беріледі. Жедел аппарат қызметкерлерінің, олардың отбасы мүшелерінің, сондай-ақ құпия негізде жәрдем көрсететін адамдардың қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету кезінде қорғалатын лауазымды адамның немесе азаматтың жазбаша түрдегі келісімі болған кезде тұрғын үй-жайларға тексеру жүргізуге, почта жөнелтімдерін бақылауға, телефон арқылы сөйлесулерді тыңдауға және байланыстың техникалық арналарынан ақпаратты сот шешімінсіз алуға рұқсат етіледі. Бұл норма өткізіліп жатқан іс-шаралар туралы судьяны хабардар етуді да

көздемейді, өйткені қорғалатын адамдар өзінің жеке өміріне қол сұғылмаушылықты шектеуге келісім береді.

Жедел аппараттар қызметкерлерінің, сондай-ақ құқық қорғау органдарына жәрдем көрсететін адамдардың (және олардың отбасы мүшелерінің) қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу туралы шешім олардың өздерінің лауазымдық не азаматтық міндеттерін жүзеге асыруы салдарынан өміріне, денсаулығына және мүлкіне төнген қауіптің шынайылығы анықталғаннан кейін қабылданады. Әдетте, бұл шешімді ЖІҚ жүзеге асыратын органның басшысы немесе оның орынбасары қабылдайды.

Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдар (лауазымды адамдар) жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу кезінде адамның және азаматтың жеке өміріне қол сұғылмаушылыққа, жеке және отбасы құпиясына, тұрғын үйге қол сұғылмаушылыққа және хат-хабар құпиясына құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуге тиіс. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдардың іс-әрекеттері оның құқықтары мен бостандықтарын бұзуға әкеп соқты деп ұйғарған адам бұл іс-әрекеттерге жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын жоғары тұрған органға, прокурорға немесе сотқа шағымдануға құқылы. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыру кезінде оның ең маңызды элементтерінің бірі адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау болып табылады. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдар "жедел-іздістіру қызметі туралы" заңның 5-бабының мазмұнын әрдайым басшылыққа алуы және ұмытпауы тиіс. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдар тарапынан осындай тәсіл ғана азаматтардың құқықтарын сақтай отырып, нақты жедел-іздістіру іс-шараларын таңдау мен қолдана отырып және жасаған іс-әрекетіне кінәлі адамдарды тарта отырып, оларға өз міндеттерін толық көлемде орындауға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Қазақстан Республикасының «Жедел іздістіру қызметі туралы» Заңы / «Параграф» ақпараттық жүйесі: <http://online.zakon.kz>.
2. Ахкубеков Л.Х. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности за рубежом и использование ее результатов в уголовном процессе
3. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / Под ред. К.К. Горяйнова, В.С. Овчинского, Г.Н. Синилова и др. – М.: Инфра-М, 2004. – 848 б.
4. 1999 жылғы 15 наурыздағы № 349-І Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңы / «Параграф» ақпараттық жүйесі: <http://online.zakon.kz>.